

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲՈՒԹՅ ՑԱՔԹ. ՑՈՒՈՐ ՊԵՑ ԹԱՎԵՆՆԵՍԵՆ

Մեր հին բժշկներէն ամենէն շուտ մոռցուան եւ վաղամբ, բժիշկ Յակոբ պէճ Եովհաննէսեան, էր այն Հայերէն, որը զատիկ անշունչ ընտանիքի, չբաւոր ու անտիրուն, բայց ի բնէ ուշիմ, հանձարեղ՝ կրցան ինքնագութեամբ, տոկոն աշխատութեամբ պարգանայ, եւ գարուս կէսէն սկսեալ, ըլլալ պարծանք իրենց հէգ Ազգին:

Իսկուտարի Ազգային ճեմարանին համաբաւար որ անգրանիկ սաներէն, եւ Վ.Պոլսոյ կայս. բժշկական վարժարանին նախնայ հայ շքանաւարաններէն, Տըթ. Յակոբ ոչ միայն իրբեւ բժիշկ կոչուած էր մեծ անձնաւորութիւն մ'ըլլալով, այլ եւ իբրեւ տաղանդաւոր նկարիչ, որով եղական գէմք մը եղած է գարուս հայ բժշկական պատմութեան մէջ:

Գժբախտաբար՝ շատ վաղ անհետացած, շատ կանուխ մոռցուած, ինչպէս ըսի, հազիւ տեսոր յիշատակութիւնը կը գտնենք Եւտիպոլէի Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցին Պատմութեանը մէջ¹, եւ հազիւ հարեւանցի տեղեւորութիւն մը կրնանք տեսնալ այսոր անոր մահուին, Վ.Պոլսոյ հայ բժիշկներուն քրիցագոյնէն՝ Վսեմ, Տըթ. Ստեփան փաշա Ալանեանէ, որ վաղմուսիկ Եովհաննէսեան բժշկին դպրոցական ընկերը, բարեկամ եւ արուեստակից եղած է ժամանակաւ:

Բնիկ Վ. Պոլսեցի, զատիկ աղքատ ծնողաց, ծնած է նա, ըստ Ստեփան փաշայի, 1825 կամ 1826 թուականներուն, Եւէի գոթոն թաղը:

Ետդիկ հասակին մէջ որը քնալով, Յակոբ իւր մանկական առաջին կրթութիւնը կը ստանայ իւր ծննդավայրին ազգային դպրոցարանին մէջ: 1838ին՝ փաշայեան դպրոցարանի նորահաստա ճեմարան գիշերօթիկ վարժարանը, ընկեր եւ դասակից իրեն ունենալով Բարունակ Գոթիկեան, Ստեփան Ալանեան, Կարապետ Խլիւճեան, Եովսէփ Պէյրան եւ ուրիշներ, որը անհայտին՝ Ժամանակակից Պատմութեան, մէջ խիստ կարեւոր էջեր գրուած ունին:

Քանի մը տարի ճեմարանին մէջ ուսանելէն ետեւ, գէպ ի 1842ին, երբ արդէն կայսերական բարձրագոյն հրովարտակ մը² արուսած էր նաեւ

Քրիստոնէից աշակերտիչ Վ. Պոլսոյ զինուորական բժշկական վարժարանը, Յակոբ Եովհաննէսեան ինքն ալ՝ արձանագրուի հոն, Բարունակ Գոթիկեանի, Ստեփան Ալանեանի, Գարբրիէլ Սեւեանի, եւ Բաղդատիեանի հետ:

Բժշկական վարժարանին մէջ Եովհաննէսեան շուտով կը սկսի փայլել, ոչ միայն բժշկական դասերուն մէջ ունենալով գովելի յառաջագիմութիւններ, այլ եւ՝ ձեռքի ճարտար յողովութիւններով, մանաւանդ նկարչական հիանալի աշխատութիւններով, որոնց մէջ ունի եղեր բնական ձիրք, եւ զորս առած է եղեր առանց առանձնորդի, բոլորովին ինքնակրթութեամբ, միայն բնութիւնը դաստառ իրեն առնելով, ինչպէս կը պատմէ մեզ այսօր Ստեփան փաշա Ալանեան:

Յակոբ Եովհաննէսեան բժշկական վարժարանին ընթացքը կանոնաւորապէս շարունակելով, 1849ին՝ փաշայեան իւր ուսանողութիւնը, կը վկայուի Տըթ. Յակոբ, եւ իւր բժիշկ զինուորական կ'ունենայ Գոթ ուշիմ, այսինքն՝ Գեր-հազարապետի աստիճանը:

Տըթ. Յակոբ Եովհաննէսեանի հետ բժիշկ կը վկայուին՝ բաց ի Թուրք եւ Հելլէն աշակերտներէ, նաեւ Բարունակ Գոթիկեան, Բաւլատիեան, Գարբրիէլ Սեւեան Հայերը, որոնցմէ երկու տարի առաջ աւարտած էր արդէն Ստեփան Ալանեան եւ եղած էր Վ. Պոլսոյ կայս. բժշկական վարժարանէն վկայեալ առաջին հայ բժիշկը³:

Եովհաննէսեանի ընկերները շուտով պաշտօնի կը կոչուին կայսերական բանակներուն եւ հիւանդանոցներուն մէջ, մինչ ինք, իւր նկարչական տաղանդովն ու փութիւնովն այնչափ ուշագրութիւն կը գրուէ իւր վրայ եւ այնչափ համակրելի կ'ըլլայ ամենուն, որ մասնաւոր պաշտպանութեամբ եւ Սուլթանական բարձր հրամանաւ, կը կարգի դասատու բժշկական դպրոցին:

Իբրեւ դասատու, Տըթ. Եովհաննէսեան կ'աւանդէ եղեր բժշկական նկարչութիւնը, այսինքն՝ դիմագծութիւն, ոսկրագծութիւն, գանկագծութիւն, մարմնագծութիւն եւ այլն, որ այնչափ հարկաւոր է բժշկական արուեստիւ պարպողներուն:

1849ի վերջերս՝ որ Եովհաննէսեան կը կոչուի այս կարեւոր պաշտօնին, զոր կը շարունակէ

¹ Գոթ. Ս. Փրկչի Հիւանդանոցին Հայաց ի Վ. Պոլս. Բ. գէլեանի, 1888 էջ 50:

² Տես Արուստ-Արուստեան Զմիւռնիոյ Թիւ 41, 4 Յուլիս 1841:

³ Տես Հայաստան, Թերթ Զամուսեանի, Բ. տարի Թիւ 9-82, Վ. Պոլսի, 30 օգոստոս 1847:

նակէ երկու կամ երեք տարի միայն: Մի եւ նոյն ատեններն Նէտիգուլէի ազգ. հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնն ալ կը յանձնէ իրեն նոյն Հաստատութեան բժշկականութիւնը, որ ցայն-վայր օտարազգի բժիշկներու ձեռքը մնացած էր³, եւ այս⁴ հիւանդանոցին վերաշինութենէն, այսինքն՝ 1833էն ի վեր, մինչ հին հիւանդա-նոցին բժիշկներն եղած էին հայ բժիշկներ, զորս ապացուցանել նկրտած եմ ուրիշ առթիւ⁵:

Թակոբ Թովհանէսեան ուրեմն, Ս. Թրքի-չեան-Պէզճեան հիւանդանոցին առաջին հայ բժիշկը կ'ըլլայ, եւ որչափ օգտակար կ'ըլլայ մեր արեւնակից խեղճ պանդուխտ հիւանդներուն, ազատելով զանոնք եւ այլազգի շահամուլ շաղ-փաղկներու անգթութենէն:

Յօրթ. Թակոբ, ազնիւ բնաւորութեան տէր, համեստ, անշահախնդիր, գթասիրտ, քաղցրա-բարոյ եւ քաղցրալեզու, ինչպէս կը պատմեն այսօր, ժամանակաւ զինքը ձանձրոյները, եւ այս չքանալ յատկութիւններուն հետ, ունենալով նաեւ ընդմ ազգասիրութիւն, մեծ եռանդով կը փարի ազգ. հիւանդանոցին, ուր թիչ ատենուան մէջ հեղինակ կ'ըլլայ կարեւոր բարեկարգու-թեանց եւ բացայայտ կը ցուցնէ այն մեծ օգուտ-ները՝ զորս անաբուռն տառապանքները կ'ու-նենային, դարմանուելով իրենց լեզուն իմա-ցող, իրենց ցաւակրութիւններն հասկնող հայ բժշկէ մը:

Սակայն՝ Յօրթ. Թովհանէսեանի պաշտօ-նավարութիւնն ազգ. հիւանդանոցին մէջ երկար չի տեսեր, վասն զի այն ատենի Դի-Բի-Շի-Սի-Երէ կամ հոգաբարձու աղաները չեն սիրեր զինքը, խեղճ կը նային հայ բժշկապետին գիտնական գործառնութեանց, շուտ, միտող, ազէտ, ան-կարող կը բամբասեն զինքը, կարճամարհնն, կը թշնամանեն զայն յայնապէս, այնչափ որ Յօրթ. Թակոբ խորապէս զգածուած եւ վշտա-հար կը ստիպի հրաժարել, հեռանալ իւր ազ-գին անէն, զոր ընթմ սիրով գրկած էր եւ գրեթէ անձնանախրաբար վարել սկսած էր:

Ս. Թրքիչեան հիւանդանոցին առաջին հայ բժշկապետին դէմ՝ եղած այս անիրաւ վար-մունքը, զոր Յօրթ. Ստեփան փառա կը պատմէր ինչ ցաւով, ոչ նուազ մեծ կեղտ մըն է այն ա-տենի Հոգաբարձութեան, որուն նմանողներ ալ

պակաս եղած չեն միշտ գծախտաբար յաջորդ Հոգաբարձութիւններուն մէջ, եւ այն ատենէն ի վեր այն զուտ ազգային դարձմանտան մէջ քանի քան անգամներ վատ ապիրախութեամբ վարձատրուած չեն հայ բժիշկներու յորդաբուռն քրտնքը, հոն Եովսէփ Պէյրամաներ, Սերգիւն-ներ, Բարուսնակ պէյեր, Քեաթիպեաններ, հիւ-անդաց մեարն անբուն հսկող անձնաւորէր հայ բժիշկներ գնահատուեցան արդեօք. միթէ տգէտ գրութիւններէ շանպատուեցան անոնք, անբարոյ-ական անարգ անձերէ սոսկալի զրկանքներ չիրեցին, շանաբարուեցան միթէ հոգաբարձու անունը կրող հոգեկաւելու քարտիրա Տրէշներէ, հոն՝ միթէ ազգատ հիւանդներու իրաւունքը իւրացնող միթէ սուտ ազգասէրներու զազիր քմահաճոյքին խաղալիք չեղան բժշկութիւնը, որ դեռ վերջերս միայն կրցաւ իւր պատիւը վերստին ստանալ, շնորհիւ իրաւունքներուն, Թա-կորեաններու, իւրմիշկներատաններու պէս ճշմարիտ ազգասէրներէ բաղկացեալ Հոգաբար-ձութեան:

Յօրթ. Թովհանէսեան ազգ. հիւանդա-նոցը կը թողուի սպառ 1850ին վերջերը՝ կամ 1851ին սկիզբները, որ ատեն կը յաջորդէ իրեն Յօրթ. Թովսէփ Պէյրաման, որ դեռ նոր կու գար փարիզէն⁶:

Ազգ. հիւանդանոցին բժշկապետական պաշ-տանը թողնով, տարի մը վերին ալ կը հրաժարի իայս. Բժշկական վարժարանին մէջ ունեցած դա-ստիսութիւններէն⁷, որովհետեւ դեր-գերա-պետի աստիճանին բարձրանալով, եւ ալ դէ-ստիտոյնն ալ կրելով, կը խրկուի Հուսնա, հոն տեղի կայս. բանակի հիւանդանոցին բժշկապե-տութիւնն ընելու:

Հուսնայի մէջ՝ շատ չ'անցնիր՝ Յօրթ. Թա-կոբ կը ծանօթանայ պուլկարա հայ ընտանիքնե-րու, որոնցմէ առնէն հարուստին եւ երեւելոյն ալ մէկ աղջիկը բախտ կ'ունենայ իրեն գրաւելու եւ հետն ամուսնանալու՝ դէպի 1854ին:

Այս՝ սիրով, ուրախութեամբ եւ շքեղ փարթամութեամբ կատարուած ամուսնութիւնը

¹ Պատ. Ս. Թրքիչէ-Սահպանեանի Բ. Բէշեան, 1888 էջ 50:

² Հարդեմ Սահպան. Թիւ Մարտի 1895, էջ 90:

³ Զգրեմ թէ Յօրթ. Թակոբ Թովհանէսեանէն անձնապէս վերջ մի գտաւու եղած է բժշկական նկար-չութեան, միայն թէ՛ բուսական տարիներ վերջը կայս. Բժշկական վարժարանին այն գաղա յանձնուած է դարձեալ Հայու մը՝ անուանի նկարիչ Սաղաթմալ Սարգսա՝ Եփէն-սիւ, որ մինչեւ 1875 գտաւորուած է: Սաղաթմալի մահու-նէն վերջն ալ նոյն կարեւոր գաղա բնաւ չէ աւանդուած:

Տ. Ա. Յ. Բ.

⁴ Տես Պատ. Ս. Թրքիչէ-Սահպանեանի Հոյոյ Ի. Վ. Պաշ-Բիւլետի Բէշեանի, 1888, էջ 50:

⁵ Տես արդ:

⁶ Հարդեմ Սահպան. օգոստ. 1893, էջ 251: Թիւր. 1896, էջ 6. եւ Հովսէփ-Նոյնեմ. 1896, էջ 320-321:

գժարխտաբար անխառն չ'ըլլար ցաւով, եւ շուտով կը լեցուի գառնութեամբ: Երկու տարի հազիւ հաջ բոլորած՝ Տիկին Յովհաննէսեան ծանրապէս կը հիւանդանայ թոքային հիւանդութեամբ, որուն համար անոր բժիշկ ամուսինը կը ստիպի թողուլ Շուման, փոխագրուել Վասփորի գեղածիծաղ ափունքը, ուր քիչ ատենէն սեւ հողին կը յանձնէ իւր սրտի սիրազօր սիրելին:

Կնոջ մահուան վրայ շատ չ'անցնիր Յակոբ պէյ ինքն ալ կը հիւանդանայ, եւ օրէ օր հիւծելով կը մաշի ու կը սպառի այն ախտիւ, որով կորսնցուցած էր իւր գեռատի կողակիցը:

Կնոջմէս վարակուեցայ, կ'ըսէ եղեր նա իւր դարմանիչ բժիշկին՝ Ստեփան փաշային, «կնոջմէս վարակուեցայ, կ'ըսէ եղեր իւր բարեկամներուն, այնչափ գոհ եւ ուրախ սըրտով, որ լսողները, տեսողները կը զարմանան եղեր:

33 կամ 34 գարուններ հազիւ տեսած կենաց ամենէն գեղածիծաղ օրերուն մէջ, ուկի մերգններու եւ գաղտնի յոյսերու հետալի ժամերուն մէջ կը թօշնի շուտով մեր նկարիչ-բժիշկը, մեծ ցաւ առթելով իւր ազգին, անմխիթար սուգ պատճառելով հայ բժշկութեան, որուն չքնաղ մէկ ծաղիկն ըլլալու պատրաստուած էր:

1858 կամ 1859 թուականներուն Տոբթ. Յակոբ պէյ Յովհաննէսեան կը վախճանի անգլաւի, թողուլ միայն քոյր ալ եւ եղբայրներ, որք շատոց արդէն մեկնած են այնտեղ:

Իւր մարմինը թաղուած է եղեր Պալէսթինայի ազգային գերեզմանատունը, ուր շատերուն պէս սա ալ անխլաճակ եւ անքար կորուսած է, ով գիտէ որ անկեանը:

Յաւալի է՝ որ անոր կենդանագիրը չուներ, աչքի առջեւ ունենալու համար անոր դէմքը՝ որ սիրուն, գեղալի, գեղանի եւ քաղցրափայտ էր եւ կը վերաբերէր վայելահասակ, ազնիւ սրտի տէր, վեհանձն բարեբաղոյ, հեզ եւ համեստ անձի մը, ինչպէս կը նկարագրեն զինքն այսօր շատ ծերունիներ, տեսնոք իրեն հասակակից եւ բարեկամ:

Կարելի է արդեօք գոնէ անոր նկարչական ձեւակերտները գտնել, կարելի է՝ կ'ըսեմ՝ ձեռք անցընել այս բժիշկ-նկարչին վրձնին արդիւնքը, զորոս այնչափ լաւ կը գծագրէ եղեր, որ բնաւ չի տարբերիր եղեր բնականէ, ըստ Մարտիանոս անուանեալ, թէ՛

Դիր ըզպատկերն
Եւ զնախատրպն առ ընթեր,
Կամ երկդրին
Քեզ կենդանիք թուեսցին,
Կամ ներկարէն
Երկաքանիւնին համարէն՝:

Իբրեւ վերջին բան եւ արձանական Տոբթ. Յովհաննէսեանի, կը գրեմ հոս այն տողերը, զորոս իւր համարուեստ ընկերն եւ վաղեմի բարեկամը՝ Վսեմ. Տոբթ. Ստեփան փաշա Ասլանեան, պատիւ բրած էր ինձ գրել վերջերս անոր մասին: Ահաւասիկ:

«Անուանալայ Տոբթ. Վահրամ Թորգոմեան.

Սիրելի Բարեկամ:

«Յակոբ պէյ Յովհաննէսեանի վրայ հակիրճ տեղեկութիւն քաջ կենսագրութեան մէջ ի շարս իմ նշանաւոր ընկերակցաց ի կայսերական վարժարանի բժշկութեան 1842—1847, որ հաւատարիկ:

«Յակոբ պէյ Յովհաննէսեան, այս ալ Բարունակ պէյի նման ի ձեմարանէ ուսեալ եւ յաջողակ ի գծագրութեան, մեքմէպէն քիչ մը ուշ ելաւ, եւ վերջ կրկին մտաւ իւր գծագրութեան դաստառու, երբ միանգամայն Ս. Փրկչի Հիւանդանոցին բժշկապետի պաշտօն կը վարէր:

«Հատ խնարհ անձ մըն էր Յակոբ պէյ, հեզ եւ խնարհ, որով սիրելի էր ամէնուն, բաց ի այն ժամանակի Հիւանդանոցի Հոգաբարձուներէն, որ կերելի թէ մարդու հետ չ'իրնալ վարուելու մեծանշորհն ունէին եւ կը վայելէին:

Դուկիստար, 10/22 Դեկտեմբեր 1898:

Ճեղղ յարգանքոյ
Ս. ԱՍԼԱՆՍԻԱՆ

Ասուպի մը պէս երեսցած է Տոբթ. Յովհաննէսեան, ասուպի մը պէս ալ անհետացած. ասանկներու համար կ'արժէ կրկնել Մալէրպի առ սրտառուէ խօսքը՝ թէ,

Ըզկենցաղ վարդից կենցաղեալ վարդն այն,
Ո՛չ յերկարակեաց քան ըզվաղորդայն:

Ռեդա, Պ. Պոլսոյ, 12/24 Դեկտեմբեր 1898:

Տոբթ. ՎԱՀՐԱՄ Թ: ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

1 Վաշերիս Մարտիանոս Լատին բանաստեղծին գրածը. Յեւ Ռոյնի Գրեմարտիէն համար Զ. էջ 174:

